

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL
QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR**

G.Usmonova

*Navoiy viloyati Karmana tumani 6-umumta'lim
maktabi psixologi*

Old shartlar yoki omillar aqliy rivojlanish bolaga chaqaloqning aqliy rivojlanish darajasi bog'liq bo'lgan rivojlanish holatlari deyiladi. Shaxs bioijtimoiy mavjudot bo'lib, uning psixik rivojlanishiga tabiiy, biologik va ijtimoiy, ya'ni irsiyat, uning hayot sharoiti, shuningdek, bolaning tarbiyasi va ta'limi kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. Keling, ularning har birini ko'rib chiqaylik.

Bolaning aqliy rivojlanishidagi biologik omil - bu uning irsiyati, ota-onasidan olgan qobiliyatlari, asab tizimining xususiyatlari. Bundan tashqari, har bir inson uchun odatiy holdir jismoniy belgilar, nutq motor apparatining tuzilishi, miyaning strukturaviy xususiyatlari. Bola issiqlik va oziq-ovqatga bo'lgan biologik ehtiyojni, shuningdek, yuqori asabiy faoliyatni belgilaydigan va temperamentning asosi bo'lgan asab tizimining xususiyatlarini meros qilib oladi. Bu irsiy xususiyatlar bola ulg'aygan sari rivojlanib boruvchi moyillik deb ham ataladi. Chaqaloqni o'rab turgan tabiiy muhit ham bolaning ruhiyatining rivojlanishiga ma'lum darajada ta'sir qiladi. Bular suv va havo, quyosh va tortishish, shuningdek, iqlim, o'simliklar va elektromagnit maydonning xususiyatlari. Ammo tabiat bolaning aqliy rivojlanishini belgilamaydi, balki unga ijtimoiy muhit orqali bilvosita ta'sir qiladi.

Ijtimoiy omil bolaning aqliy rivojlanishiga ancha kuchli ta'sir qiladi. Axir, ichida erta yosh, bola va ota-onalar o'rtasida yaqin psixologik bog'liqlik mavjud, chaqaloq sevgi, hurmat va e'tirofga muhtoj. Ammo shu bilan birga, bola hali shaxslararo muloqotda harakat qila olmaydi, ota-onalar o'rtasidagi nizolarni tushuna olmaydi, ya'ni u sodir bo'layotgan voqealarga o'z munosabatini bildira olmaydi. Va agar ota-onalar chaqalog'ining psixologik jihatdan o'sishini xohlasalar sog'lom odam, va bu dunyoda qanday moslashishni bilgan, ota-onalar shunchaki do'stona va quvonchli muhitda bola bilan munosabatlarni o'rnatishga majburdirlar. Axir, ba'zida chaqaloq kattalar nizolarida o'zini aybdor his qilishi, ota-onasi unga qo'ygan umidlarini oqlamayotganini his qilishi va shu sababli uning ruhiyatiga tez-tez zarar yetkazishi mumkin.

Ijtimoiy muhit bolaning aqliy rivojlanishiga boshqalardan ko'ra ko'proq ta'sir qiladi va tug'ma omillardan kam emas, chunki bolada me'yorlar va qadriyatlar tizimini shakllantirish, shuningdek, bolaning o'zini o'zi qadrlashi uning doirasida sodir bo'ladi. Bunga ko'p jihatdan bolalarning kognitiv rivojlanishi yordam beradi, bu tug'ma vosita reflekslaridan nutqning rivojlanish bosqichiga va bolaning tafakkurining rivojlanish bosqichiga qadar bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Bolaning aqliy rivojlanishi omillari to'rtta asosiy shartdan iborat bo'lib, bola miyasining normal ishlashi, ularsiz bolaning rivojlanishida og'ishlar aniq bo'ladi. Ikkinchi shart bolaning normal jismoniy rivojlanishi, shuningdek, uning to'liq rivojlanishi. Chaqaloqning tashqi dunyo bilan aloqasini ta'minlaydigan hissiy organlarning xavfsizligi uchinchi muhim shartdir. Bolaning aqliy rivojlanishining to'rtinchi, kam bo'lmagan muhim sharti - bu uning har tomonlama rivojlanishi, bolalar bog'chasida, maktabda va oilada ta'limning izchilligi va tizimliliigi. Barcha shart-sharoit bajarilgandagina bola to'liq psixologik jihatdan rivojlanib, sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib ulg'ayadi.

Bolaning aqliy rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchlari - bu qarama-qarshiliklardan, psixikaning eskirgan shakllari va yangilari o'rtasidagi kurashdan iborat bo'lgan rivojlanishning turtki beruvchi manbalari; yangi ehtiyojlar va ularni qondirishning eskirgan usullari o'rtasida, endi unga mos kelmaydi. Bu ichki qarama-qarshiliklar psixik

rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlari hisoblanadi. Har bir yosh bosqichida ular o'ziga xosdir, ammo asosiy umumiy qarama-qarshilik mavjud - ortib borayotgan ehtiyojlar va ularni amalga oshirish uchun etarli imkoniyatlar o'rtasida. Bu qarama-qarshiliklar bolaning faoliyati jarayonida, yangi bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, faoliyatning yangi usullarini ishlab chiqish jarayonida hal qilinadi. Natijada, yuqori darajada yangi ehtiyojlar paydo bo'ladi. Shunday qilib, ba'zi qarama-qarshiliklar boshqalar bilan almashtiriladi va doimiy ravishda bolaning imkoniyatlari chegaralarini kengaytirishga yordam beradi, hayotning tobora ko'proq yangi sohalarini "kashfiyotga" olib keladi, dunyo bilan tobora xilma-xil va kengroq aloqalarni o'rnatishga olib keladi. voqelikni samarali va kognitiv aks ettirish shakllarini o'zgartirish.

Aqliy rivojlanishga ta'sir qiladi katta raqam uning borishini boshqaradigan va dinamikasini va yakuniy natijasini shakllantiruvchi omillar. Ruhiiy rivojlanish omillarini biologik va ijtimoiy omillarga bo'lish mumkin. **Biologik omillarga** irsiyat, intrauterin rivojlanish xususiyatlari, tug'ilish davri (tug'ilish) va tananing barcha a'zolari va tizimlarining keyingi biologik yetukligini o'z ichiga oladi. **Irsiyat** - organizmlarning urug'lanish, jinsiy hujayralar va hujayra bo'linishi tufayli bir qator avlodlarda organik va funksional uzluksizlikni ta'minlash xususiyati. Odamlarda avlodlar orasidagi funksional uzluksizlik nafaqat irsiyat, balki ijtimoiy rivojlangan tajribaning avlodlardan avlodga o'tishi bilan ham belgilanadi. Bu "signal merosi" deb ataladigan narsa. Organizmning irsiy xususiyatlarini belgilovchi irsiy axborotning tashuvchilari xromosomalardir. *Xromosomal*- giston oqsillari va giston bo'lmaganlar bilan bog'langan DNK molekulasini o'z ichiga olgan hujayra yadrosining maxsus tuzilmalari. *Gen* DNK molekulasining o'ziga xos bo'limi bo'lib, uning tuzilishida ma'lum bir polipeptid (oqsil) tuzilishi kodlangan. Organizmning barcha irsiy omillarining yig'indisi deyiladi *genotip*. Irsiy omillar va shaxs rivojlanadigan muhitning o'zaro ta'siri natijasidir *fenotip* - tashqi va ichki tuzilmalar va inson funksiyalari.

Genotip reaksiyasining normasi deganda atrof-muhit sharoitlarining o'zgarishiga qarab ma'lum bir genotipning fenotipik namoyon bo'lishining og'irligi tushuniladi. Shaxs rivojlanayotgan muhitga qarab ma'lum bir genotipning maksimal fenotipik qiymatlarigacha bo'lgan reaksiyalar diapazonini ajratib ko'rsatish mumkin. Xuddi shu muhitdagi turli xil genotiplar turli xil fenotiplarga ega bo'lishi mumkin. Odatda, atrof-muhit o'zgarishiga genotip reaksiyalarining diapazoni tavsiflanganda, fenotipning shakllanishiga ta'sir qiluvchi turli xil stimullar nuqtai nazaridan tipik muhit, boyitilgan muhit yoki zaiflashgan muhit mavjud bo'lgan holatlar tasvirlanadi. Javob diapazoni tushunchasi, shuningdek, turli muhitlarda genotiplarning fenotipik qiymatlari darajalarini saqlashni nazarda tutadi. Turli xil genotiplar o'rtasidagi fenotipik farqlar, agar muhit tegishli belgining namoyon bo'lishi uchun qulay bo'lsa, yanada aniqroq bo'ladi. Msalan, agar bolada matematik qobiliyatni aniqlaydigan genotip bo'lsa, u ko'rsatadi yuqori daraja noqulay sharoitda ham, qulay muhitda ham qobiliyatlar. Ammo qo'llab-quvvatlovchi muhitda matematik qobiliyat darajasi yuqori bo'ladi. Boshqa genotip bo'lsa, sabab bo'ladi past daraja matematik qobiliyat, atrof-muhitni o'zgartirish matematik yutuqlar ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmaydi.

Ijtimoiy omillar aqliy rivojlanish ontogenezning ekologik omillarining tarkibiy qismidir (atrof-muhitning psixikaning rivojlanishiga ta'siri). Atrof-muhit deganda odamni o'rab turgan va u bilan organizm va shaxs sifatida o'zaro munosabatda bo'lgan sharoitlar to'plami tushuniladi. Atrof-muhitning ta'siri bolaning aqliy rivojlanishining muhim omilidir. Atrof-muhit odatda tabiiy va ijtimoiy bo'linadi.

Tabiiy muhit - mavjud bo'lgan iqlim va geografik sharoitlarning kompleksi - bolaning rivojlanishiga bilvosita ta'sir qiladi. Vositachi aloqalar ushbu tabiiy zonadagi an'anaviy turlardir. mehnat faoliyati va madaniyat, bu asosan bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimining xususiyatlarini belgilaydi.

Ijtimoiy muhit birlashtiradi turli shakllar jamiyatning ta'siri. Bu bolaning aqliy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy muhitda makro daraja (makro muhit) va mikro daraja (mikromuhit) farqlanadi. *Makromuhit deganda bola voyaga yetayotgan jamiyat, uning madaniy an'analari, fan va san'atning rivojlanish darajasi, hukmron mafkura, diniy oqimlar, ommaviy axborot vositalari va boshqalar tushuniladi.* "Inson - jamiyat" tizimidagi psixik rivojlanishning o'ziga xosligi shundaki, u bolani turli shakl va turdagi aloqa, bilish va faoliyatga kiritish orqali sodir bo'ladi va ijtimoiy tajriba va insoniyat tomonidan yaratilgan madaniyat darajasi bilan bog'liq.

Makrojamiyatning bola psixikasiga ta'siri, birinchi navbatda, aqliy rivojlanish dasturini jamiyatning o'zi yaratib, tegishli ijtimoiy institutlardagi ta'lim va tarbiya tizimlari orqali amalga oshirilishi bilan bog'liq.

Mikro muhit - bu bolaning bevosita ijtimoiy muhiti. (ota-onalar, qarindoshlar, qo'shnilar, o'qituvchilar, do'stlar va boshqalar). Mikro muhitning bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri, birinchi navbatda, ayniqsa muhimdir. Bolaning yaxlit shaxsini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan ota-ona tarbiyasidir. U ko'p narsalarni belgilaydi: bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilish xususiyatlari, o'zini o'zi qadrlashi, ishlash natijalari, bolaning ijodiy salohiyati va boshqalar. Bolaning birinchi 6-7-yoshida yaxlit shaxsning poydevorini qo'yadigan oiladir. Yoshi bilan bolaning ijtimoiy muhiti asta-sekin kengayadi. Ijtimoiy muhitdan tashqarida bola to'liq rivojlana olmaydi.

Bola psixikasini rivojlantirishning muhim omili - bu uning o'z faoliyati, unga qo'shilishi har xil turlari tadbirlar: muloqot, o'yin, o'rgatish, ish. Muloqot va turli xil kommunikativ tuzilmalar bolaning psixikasida turli xil neoplazmalarning shakllanishiga yordam beradi va tabiatiga ko'ra rivojlanishni rag'batlantiradigan suy'ekt-obyekt munosabatlaridir. Faol shakllar psixika va xulq-atvor. Ontogenezning dastlabki davrlaridan boshlab va butun hayot davomida shaxslararo munosabatlar psixik rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega. Avvalo, tarbiya va tarbiya jarayonida kattalar bilan bevosita va bilvosita muloqot qilish orqali oldingi avlodlarning tajribasi uzatiladi, psixikaning ijtimoiy shakllari (nutq, xotiraning ixtiyoriy turlari, diqqat, fikrlash, idrok etish, shaxsiyat xususiyatlari) shakllanadi va boshqalar), proksimal rivojlanish zonasida jadal rivojlanish uchun sharoitlar yaratiladi.

Psixika rivojlanishining eng muhim omillari ham insonning o'yin va mehnat faoliyatidir. O'yin - bu odamlarning harakat va o'zaro ta'sirining tarixan o'rnatilgan tipik usullari takrorlanadigan shartli vaziyatlardagi faoliyat. Bolani o'yin faoliyatiga jalb qilish uning kognitiv, shaxsiy va axloqiy rivojlanishiga, insoniyat tomonidan to'plangan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi. Rolli o'yin alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning davomida bola kattalar rolini o'z zimmasiga oladi va belgilangan ma'nolarga muvofiq obyektlar bilan muayyan harakatlarni bajaradi. Assimilyatsiya qilish mexanizmi ijtimoiy rollar syujetli-rolli o'yinlar orqali u shaxsning intensiv ijtimoiylashuviga, uning o'z-o'zini anglash, hissiy-irodaviy va motivatsion-ehtiyoj sohalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Mehnat faoliyati - inson ehtiyojlarini qondirish va turli ne'matlar yaratish maqsadida tabiiy dunyoni, jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotini faol ravishda o'zgartirish jarayoni. Inson shaxsining rivojlanishi mehnat amaliyotidan ajralmasdir. Mehnat faoliyatining aqliy rivojlanishga o'zgartiruvchi ta'siri universal, xilma-xil bo'lib, inson psixikasining barcha sohalariga taalluqlidir. Turli ko'rsatkichlarning o'zgarishi aqliy funksiyalar mehnat faoliyatining muayyan natijasi sifatida harakat qilish.

Ijtimoiy foydali mehnat faoliyati subyekti sifatida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan muayyan jamiyatning ta'lim dasturi bilan bog'liq. Yana bir xususiyat - rivojlanish omillarining ko'p ta'siri. Ko'p darajada, u aqliy rivojlanishni sezilarli darajada tezlashtiradigan asosiy faoliyat turlariga (o'yin, ta'lim, mehnat) xosdir. Uchinchi xususiyat - harakatning ehtimollik xususiyati turli omillar ularning ta'siri ko'p va ko'p yo'nalishli bo'lganligi sababli aqliy rivojlanish bo'yicha. Keyingi xususiyat shundaki,

psixikaning tartibga solish mexanizmlari ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalash natijasida shakllanar ekan, sub'ektiv determinantlar (maqsadlilik, hayotiy maqsadlarni amalga oshirishga intilish va boshqalar) rivojlanish omillari sifatida harakat qila boshlaydi. . Va nihoyat, aqliy rivojlanish omillarining yana bir xususiyati ularning dinamikligida namoyon bo'ladi. Rivojlanayotgan ta'sirga ega bo'lish uchun omillarning o'zi aqliy rivojlanishning erishilgan darajasidan oshib ketishi kerak. Bu, xususan, yetakchi faoliyatning o'zgarishida ifodalanadi. Bolaning aqliy rivojlanishining barcha omillari o'rtasidagi bog'liqlik haqida shuni aytish kerakki, xorijiy psixologiya fani tarixida "aqliy", "ijtimoiy" va "biologik" tushunchalari o'rtasidagi deyarli barcha mumkin bo'lgan aloqalar ko'rib chiqilgan.

Chet ellik tadqiqotchilar tomonidan aqliy rivojlanish quyidagicha talqin qilingan:

- na biologik, na ijtimoiy omillarga bog'liq bo'lmagan, balki o'zining ichki qonuniyatlari (spontan aqliy rivojlanish tushunchasi) bilan belgilanadigan butunlay o'z-o'zidan sodir bo'ladigan jarayon;
- faqat biologik omillar (biologizatsiya tushunchalari) bilan belgilanadigan jarayon yoki faqat ijtimoiy sharoitlar (sotsiologik tushunchalar);
- inson psixikasiga biologik va ijtimoiy determinantlarning parallel harakati yoki o'zaro ta'siri natijasi va boshqalar.

Shu bilan birga, bolaning biologik mavjudot sifatida dunyoga kelishi aniq. Uning tanasi inson tanasi, va uning miyasi - inson miyasi. Bunday holda, bola biologik, hatto psixologik va ijtimoiy jihatdan yetuk bo'lmagan holda tug'iladi. Bola tanasining rivojlanishi boshidanoq ijtimoiy sharoitda amalga oshiriladi, bu muqarrar ravishda unga iz qoldiradi.

Maishiy psixologiyada L. S. Vygotskiy, D. B. Elkonin, B. G. Ananiev, A. G. Asmolov va boshqalar inson psixikasiga tug'ma va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi bog'liqlik masalasi bilan shug'ullanishgan.

Boladagi biologik va ijtimoiy munosabatlar haqida rus psixologiyasida qabul qilingan, asosan, uning rivojlanishining shakllanishida irsiy va ijtimoiy momentlarning birligini ta'kidlagan L.S.Vygotskiyning qoidalariga asoslanadi. Irsiyat bolaning barcha aqliy funksiyalarini shakllantirishda mavjud, ammo turli nisbatlarda farqlanadi. Elementar psixik funksiyalar (sezish va idrok) yuqori (ixtiyoriy xotira, mantiqiy fikrlash, nutq)ga qaraganda irsiy jihatdan shartliroqdir. Oliy aqliy funksiyalar insonning madaniy va tarixiy rivojlanishining mahsuli bo'lib, bu yerda irsiy moyilliklar aqliy rivojlanishni belgilovchi lahzalar emas, balki old shartlar rolini o'ynaydi. Funksiya qanchalik murakkab bo'lsa, uning ontogenetik rivojlanish yo'li qanchalik uzoq bo'lsa, unga biologik omillarning ta'siri shunchalik kam bo'ladi. Shu bilan birga, aqliy rivojlanish doimo atrof-muhit ta'sirida bo'ladi. Hech qachon belgi yo'q bolaning rivojlanishi, shu jumladan asosiy aqliy funksiyalar, faqat irsiy emas. Rivojlanayotgan har bir xususiyat irsiy moyillikda bo'lmagan yangi narsalarni oladi va buning natijasida biologik determinantlarning nisbati kuchayadi yoki zaiflashadi va ikkinchi o'ringa o'tadi. Turli yosh bosqichlarida bir xil xususiyatning rivojlanishida har bir omilning roli har xil. Shunday qilib, bolaning barcha xilma-xilligi va murakkabligi bilan aqliy rivojlanishi irsiyat va turli xil ekologik omillarning birgalikdagi ta'siri natijasidir, shu jumladan ijtimoiy omillar va u muloqot, bilish va mehnat subyekti bo'lgan faoliyat turlari alohida ahamiyatga ega. Bolani turli tadbirlarga qo'shish - bu zarur shart shaxsning to'liq rivojlanishi. Rivojlanishning biologik va ijtimoiy omillarining birligi farqlanadi va ontogenez jarayonida o'zgaradi. Rivojlanishning har bir yosh bosqichi biologik va ijtimoiy omillarning alohida kombinatsiyasi va ularning dinamikasi bilan tavsiflanadi. Psixikaning tuzilishidagi ijtimoiy va biologik nisbat ko'p o'lchovli, ko'p bosqichli, dinamik bo'lib, bolaning aqliy rivojlanishining o'ziga xos shartlari bilan belgilanadi.

Rivojlanishning biologik omilining mohiyati. Irsiyat va tug'malikni (bola qornida qabul qiladigan xususiyatlarni) o'z ichiga oladi. Tug'ma va irsiy xususiyatlar shaxsning kelajakdagi rivojlanishini tashkil qiladi. Masalan, temperament, qobiliyatlarining paydo bo'lishi meros

bo'lib o'tadi, ammo inson psixikasida genetik jihatdan aniq nima aniqlanganligi haqida umumiy fikr mavjud emas. Tananing irsiy va tug'ma xususiyatlari turli xil turlarning shakllanishi uchun anatomik va fiziologik shart-sharoitlarni yaratadi. aqliy faoliyat. Inson miyasining xususiyatlari uning tuzilishida miya yarim korteksining yuqori bo'limlarining ustunligidir, shuning uchun bola yosh hayvonlarga qaraganda ancha kichikroq miqdorda tug'iladi. Konjenital shakllar xulq-atvor, lekin sezilarli darajada ko'proq o'rganish imkoniyatlari bilan. Yangi tug'ilgan chaqaloqning miyasi hajmi va tuzilishi jihatidan kattalar miyasidan sezilarli darajada farq qiladi. Va faqat asta-sekin uning kamolotga etish jarayoni tugaydi, bolalik davrida esa kamolotga erishish eng intensivdir. Birgalikda morfologik o'zgarishlar bilan asab tizimining funksiyalarida sezilarli o'zgarishlar mavjud. Bolaning miyasining normal yetilishi aqliy rivojlanishning eng muhim biologik shartlaridan birinchisidir.

Rivojlanishning ijtimoiy omili. Insonning o'ziga xos aqliy fazilatlarini shakllantirish uchun (mantiqiy fikrlash, ijodiy tasavvur, harakatlarni ixtiyoriy tartibga solish va boshqalar) hayot va ta'limning muayyan ijtimoiy sharoitlarini talab qiladi. Ko'pgina ma'lumotlarga ko'ra, "gospitalizm", boshqalar bilan aloqa yetishmasligi, ijtimoiy muhitdan turli xil izolyatsiya (masalan, erta yoshda hayvonlar bilan o'ralgan bolalar bilan bog'liq hollarda) bola rivojlanishining keskin buzilishiga olib keladi., chuqur psixologik nuqsonlarning paydo bo'lishi. Keyingi genetik bosqichlarda katta qiyinchilik bilan bartaraf etiladi. Bolani ijtimoiy muhitga kiritish, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda kattalarning tarbiyaviy ta'sirini ta'minlash. muhim shart uning shaxsini rivojlantirish, bilimning yuqori shakllari.

Tabiiy muhit - bilvosita ijtimoiy muhit orqali harakat qiladi

Ijtimoiy muhit - oila va ijtimoiy muhitga ajratiladi. Ta'sir o'z-o'zidan paydo bo'ladi.

Ta'lim va tarbiya maqsadlilik va muntazamlilik bilan ajralib turadi.

Aqliy rivojlanishdagi faollik omili. Inson faoliyati - bu uning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasi shakllarining xilma-xilligi;

Bu ko'p bosqichli ta'lim:

- biologik yoki jismoniy faoliyat. Bolaning tabiiy ehtiyojlari to'plamida ifodalanadi. Bola dunyoga tug'iladi - o'z-o'zidan nafas oladi. Faoliyatning bu turi bolaning tashqi dunyo bilan munosabatini va bu dunyoda omon qolishini ta'minlaydi;

- kognitiv aqliy faoliyat. Atrofdagi dunyoni bilish zaruratida namoyon bo'ladi. Bolada kognitiv aqliy jarayonlar rivojlanadi, u kattalar kognitiv (atrof-muhit) dunyosini o'zlashtirishni xohlaydi. Keyinchalik bu faoliyat bolalarning savollarida, elementar eksperimentlarda namoyon bo'ladi;

- ijtimoiy faoliyat. Bu hayotning birinchi yilida paydo bo'ladi. Bola diqqatini ota-onaning yuziga qaratadi. 3 yoshga kelib, bola tengdoshlariga qiziqish uyg'otadi.

Bolaning o'zi faolligisiz unga ta'lim va tarbiya muhitiga ta'sir qilish jarayoni samarasiz bo'ladi. Boshqa tomondan, bola faoliyatining rivojlanishida bola yashaydigan ijtimoiy sharoit yetakchi rol o'ynaydi.